

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE
KATKILARI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM**

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdet DURAK

KAPAK

Nejdet DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitavevi@yahoo.com.tr

19. ve 20. YÜZYIL BAŞINDA RUSYA MÜSLÜMANLARININ HACCA GİDİŞ YOLLARI

Elfine SIBGATULLINA*

19-20 yy. başında Rusya'dan her sene 5-6 binden 10 bine kadar müslüman hacca gidebilmiş. Hicaz'a kadar onlar birkaç tarikle ulaşmışlar: 1) deniz yoluyla İstanbul üzerinden. Genelde Sibiryaya ve Idil boyu müslümanları Odessa veya Sevastopol şehirlerine trenle gelerek ordan vapurla İstanbul'a gitmişler. Kafkaz müslümanları ise İstanbul'a Batum üzerinden gelmişler. İstanbul'da birkaç hafta kaldıktan sonra Şam, Süeyiş, Cidde tarafına vapurla gitmişler.

2) Afganistan ve Hindistan tariki. Türkistanlılar Rusya hükümetinden izin ve pasaport alamadığı zamanlarda sınırı bir sorunsuz geçerek Afganistan'a gelebilmişler, ordan da yaya veya hayvanlarla Mazar-İ Şerif, Kabil, Peşavar, Bombay'e geldikten sonra deniz yoluyla Cidde'ye gitmişler.

3) Kafkazya tariki. İran sınırından Kermaşah, Hanekin, Bagdad, Kerbela, Necef'e geçerek şî'a müslümanları için kutsal yerleri görerek Arabistan'a gelmişler.

4) Moskova tariki. Deniz yolculuğunu istemeyenler İstanbul'a karadan da gelebilmişler: trenle Varşava'ya ve Vena'ya, ordan İstanbul'a gelmişler. Hacnameleri, seyahatnameleri inceledikten sonra Rusya müslümanlarının İstanbul'da genelde hangi hanlarda kaldıkları, kimlerle görüştükleri, nereleri ziyaret ettikleri, ne gibi zorluklar çektikleri belli oluyor. Mekke ve Medine tarafına İstanbul'dan 3 yol olmuş: 1)Hicaz demir yoluyla Beyrüt- Medine tariki. 2) Süeyiş tariki: vapurla Yambağ ve Cidde'ye kadar. 3) Mısır demir yolu tariki.

Genelde Rusya müslümanları hacca Odessa-İstanbul tariki ile gitmişler. Başka yollar olursa da Odessa'dan giden vapurların büyük ve modern olmaları, denizde az sallanmaları yani güvençli olmaları, yolcu biletinin her zaman bulunması, haftada birkaç defa vapur olması v.b.lar yüzünden bu yol en kolay tarik sayılmıştır. Her sene hac seferi zamanında Odessa'da, Sevastopol'de binlerce yolcu toplanmış, tabii ki onların çoğu şehirde konaklamak, yol eşyalarını satın almak, vapura bilet bulmak konularında yardımcı olacak insanlara ihtiyaç duymuş.

Dallâl (veya *dallil*)– hacca gidenlere yardım edecek, rehberlik yapacak, aslında dürüst müslüman olan insan. Eski zamanlarda dallâllar Mekke valisinin yazılı fermânı ile seçilmişler, onlar da çeşitli yerlerde kendilerine vekiller seçebilmişler. Bazı dallâllar Rusya, Sibiryaya, Orta Asya taraflarına kadar giderek hacıları kendileri toplamışlar (Ya.R. 1899, 140-141). Sonra da *dallâl* adı geniş şekilde kullanılmaya başlamış, hacılarla karşılaşan ve onlarla iş yapan herkes kendini *dallâl* diyebilmiş.

1909 yılında Kazan'da basılmış '*Hacılara rafik yahud hacıların aldandıklarını beyan ve aldanmayınca yüreğe tugrı tarik*' adlı kitapta muallif Ali Rıza efendi dallâlları hep hacıların düşmanları gibi tasvir ediyor ve onlardan nasıl sakınmak gerek onun yollarını anlatıyor.

Tecrübeli dallâllar aslında «hacı başları» ile iş yürütmüşler. Liman şehrine kadar gelirken yolda veya vapuru beklediği zaman hacılar bir birleri ile tanışarak ayrı gruplar hasil etmişler; aralarından aktif ve genç görüneni hacı başı yapmışlar yani bir veya birkaç kişi bu grubun önderi gibi seçilmiş. Vapurlara biletleri onlar almışlar. Dallâllar bilet arayan hacı başlarını vapura davet ederler; onları vapurun birinci mevki salonlarına misafir gibi kabul edip kahve ve çokolata ile ısmarlar, piyano çalarlar. Vapurun her odası burası gibi temiz ve geniş, güzel ve lüks olduğunu bildirirler. Denizdeyken yolculara yemegin ve çay-kahvenin bedava dağıtılacağını söylerler. Dallâllar tarafından hacı başlarına bilet almak hususunda hiçbir baskı yapılmaz, onlar çok akıllı davranırlar. Güzel sofranın yanında muzik dinleyip hoşlanan hacıların oturduğu salona koşarak bir eleman gelir ve dallâla yeni geldiği telegraf yazısını okur. Orda Samara (veya başka bir şehirden) büyük bir hacı grubunun yola

* Prof. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Moskova / Rusya Federasyonu.

çıktığı yazılı olup, hacı başı (Rusya müslümanları arasında belli bir zatın adı okunur) uşbu vapurda en azında 30-40 yer tutmalarını rica etmiş olur. Salonda oturan hacılar perişan olurlar çünkü yer olmazsa onların grubu bu «güzel» vapurda Hicaz'a gitmekten mahrum olabilir. Bundan sonra işler hep acele ve pek düşünmeden hallediliyor, hacı başları tüm gruba biletler satınalır ve yarın veya öbür gün gideceğiz çünkü vapur doldu diye beklemeye başlarlar. Bu bekleme 1-2 hafta sürer nihayet normadan çok fazla yolcu alan vapur denize çıkar ve o zamandan itibaren hacılar aldandıklarını anlamaya başlarlar. Nerde o lüks odalar bedava yemekler! Yer yetmediğinden bazıları açık palubada yatmak zorunda kalan hacılar her hususta üzüntüye duçar olurlar. Cay ve kahvenin fiyatı yolda 5-6 defa fazla yükselir, aşçı dallâllar hic utanmadan her yemek zamanında hacıları soyarlar. Hacı başlarının şikayetlerine burda önem veren olmaz ve sabırdan başka care kalmaz ,seferin sonuna yani Cidde'ye kadar vapuru hickimse bırakamaz.

«Hac seferi» adlı kitabın muallifi M.A. Nikolskiy hacıların yolunda adi ugruların da (o onları *kesebaz* yani ceplerden para çalan adam diye anlatır) bihisap olduğunu yazıyor (M.A. Nikolskiy.1912, 9).

Peki İstanbul tariki ile gidenleri Osmanlı topraklarında neler beklemiş? Ali Rıza bey Türk dallâllarının daha da usta aldatmak kabiliyetini söyleyerek onların birkaç grub olduklarını gösterir ve genelde onlardan kurtulmanın imkansız olduğunu anlatır. Birinci kısım «*Buharalı dallâllar*» olup, onlar Türkistan, Buhara, Hiva tarafından gelen hacıları limanda karşılarlar. İkincileri «*Dagistan dallâlları*» Kafkazy hacılarına sahib çıkarlar. Kırım'dan gelenler «*Kırım dallâlları*» eline düşer, acemiler için ayrı bir kısım dallâllar olur. «*Kazan dallâlları*» ise Kazak, Kırgız, Kazan; Ural, Sibiry tarafından gelen Tatarlarla ilgilenirler. Gümrükten çıkar çıkmaz yabancı memlekete gelen hacı para değiştirmek zorunda kalacak. O zamanda bu işler sarraflar tarafınan yapılıp onların da çoğu Ermeni olmuş. Ali Rıza bey ırktaşları için çok acıyarak hacıların Türkçe çok iyi konuşan Ermeni sarrafını müslüman diye kabul ettiklerini, ona güvendikleri ve de Türk paralarından hiçbir şey anlamadıkları yüzünden paralarını saymadıklarını anlatır. Neticede büyük bir para kolayca Ermeni sarrafının cebine göçer ve bu da yeterli olmaz insafılı hacı ona bahşiş de verir çünkü sarraf Allah yolunda yürüten yolculardan hiçbir faiz almadığını pek te tatlı dille anlatır. Hacıyı bu sarrafa alıp gelen dallâl da tabii iyi fayda görür.

Sıradaki aldatma han ve otellerle ilgilidir. Dallâl eline düşen hacıları genelde kıymet fiyata soğuk, ıslak, hatta bitli-bücekli otellere yerleştirirler. Bu otellerin sahipleri kendileri dallallara muracaat etmek zorunda kalırlar çünkü onlar sadece hac döneminde musafirin yüzünü görebilirler. Ali Rıza bey dallâlların elinde olan hanlardan şuları gösterir *Fincancı hanı, Tahtalı han, Bahçeli han, Şeyh Davud hanı* v.b.(Alı Pıza , 1909, 24). En iyi ve temiz yerler olarak ta Mahmut Paşa'daki yeni ve gayet büyük "*Harit oteli*" ve onun karşında olan "*Kırım oteli*"ni, Serkeci'deki "*İzmir*", "*Yıldız*", "*Osmanlı*", "*Anatoliya*" gibi otelleri sayar.

Hacıları kendi istediği hana yerleştirebilen dallâl onları bir ana bile yalnız bırakmaz; pazarda, magazalarda, gezi yerlerinde hep onlara rehberlik yapar. Müşteri götürdüğü magaza sahibinden kendi ecrini mutlaka alır, bu yüzden hacı alan malın fiyatı en azında iki kata yükselir.

Hacıların çoğu kendilerine yardımcı ve Arab diyarında tercüman olsun diye hizmetkar almayı düşünürler. En iyisi o hizmetkarı kendi memleketinde almaktır. İstanbul veya başka yerde hizmetkar hic münasib değildir, der Ali Rıza bey. Çünkü onlar dallâlların ikinci kısmıdır, tatlı dilleri ile kendilerini çok tecrübeli, kamil derecede lisanları bilen, dürüst birisi gibi tagrif ederler, inanmamak imkansızdır. Bicare hacılar mezkür adamı alırlar çünkü onun pazarlığı çok kolaydır, İstanbul'da olan çoluk-çocuğuna erzaklık biraz para olursa yeter der, kendisi gitmek-gelmek için bile para istemez, Allah rızalığı için gideceğim, der.

Bakarsan, o adam tek bir hacıya hizmetkar olmaz, 15-20 hacıya hizmet edecek olur. Bu hale rıza olan hacılar herbirinden beşer rublya para toplayıp hizmetkara verir. «Elhasıl mezkür hizmetkar hacı efendileri İstanbul'dan başlayıp ta geri dönene kadar aldar ve aldattırır. Mesela: mezkür hizmetkar 15-20 kadar hacını eline alarak ne buyursalar onu yapacak olur, hacı efendiler bir şeyler alması ici onu pazara gönderirseler, o gider ve o şeyi götürür ama 5 defa fiyatını fazla göstererek hisap verir.

Ahır şöyledir hacı efendiler hiçbir şey sezmeden bilmeden onların parası Mekke ve Medine'ye gelene kadar hizmetkar cebine göçer gider... hacı efendiler tanıdıklarından borç almaya mecbur olurlar».

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Bir kısm aldatmalar ise sahrelerle yani bagajlarla ilgilidir. Hacıların Mekke-i Mükerrreme'de aldıkları zenzem suyu, hurma ve başka hediyelikleri bir sandığa toparlayıp doldurulmuş ve ona da «sahre» demişler. Onları taşımak için mahsus sahreciler olmuş, onlar her sene Mekke'ye ve Cidde'ye giderler, yüklerini ta Kafe'ye (Rusya'nın Feodosiye şehrine) kadar götürmek şartı ile hacı babalardan emanetleri almaya sözleşirler. Sandık veya çanta başına iki altın alınıp, bu paraya Kafe gümrükünden sahreleri çıkarıp tam hacıların memleketlerine kadar yollayacak oluyorlar. Eşyalarını kendileri götürmek isteyen hacılara da onlar gümrükte zorlanacaklarını ve çok para sarf edeceklerini söylerler. Kendileri ise az paraya gümrükten mal çıkarmanın sırlarını bildiklerini anlatırlar. Bu sahrecilerin hac yolunda canlarını kurban edecek kadar iyi ve namuslu insanlar olduğuna inanan hacılar birer birer eşyalarını onlara teslim ederler. Akıllı sahreci her sandıkta neler olduğunu yazdırıp alır. Listedeki hediyelikleri görerek, o adam, bunları gümrükten çıkarmak çok zor olacak çünkü toptan alınan mala büyük vergi alınır ama biz bir çaresini buluruz siz onun için bu kadar de para vermelisiniz diye gene herbirisinden malum para ister... Hacı babaların cebinden yine akçe çıkar. Ama önemlisi sahreler memleketeye ulaşsın. Ne yazık ki, hacıları en üzen şey de ailesine, akrabalarına, arkadaşlarına alan hediyeliklerin yolda kaybolmasıdır. Hacdan memleketine dönen müslümanın ziyaretine çok insan gelir. Ama onlara ısmarlayacak zenzem suyu, hurmalar, hediye edecek tesbih-saccadeler yolda imiş, bir haftadan gelecek deye ümid eden hacı 4-5 ay bekler, sandıklarının geleceğine ümid kesildiği zamanda postadan haber gelir mallarınız geldi bazı ücretini vermelisiniz. Koşarak postaya gelip 50 rublyaya emanetlerini alan zavallı hacı efendi sahresinin eline gectiğine kuanarak evine gelir, kutuyu açmaya başlar ... önce ordan boş yer kalmaması için doldurulmuş saman çıkar, sonra sahrecinin eli ile yazılmış büyük bir mektüb bulunur. Okumaya başlar "... hacı efendi! Cenabe alineze selam, bu da malüm olsun, sahrelerinizi gönderdik fakat kusura bakmayın kabahat bizde degildir şansınız öyleymiş. Sandıklarınızın içresinde olan 12 metre bez, 13 adet fes, 24 adet hindi sarığı, 50 adet sedef tesbih, 20 adet yasir tesbih., felan kadar ağaç tesbih, 4 tane zenzemli kafelik, 6 adet yahşi namazlık, 10 adet sarı saccade ve hem de 35 kutu Medine hurması ve başka ufak- tefek şeyleriniz Kafe gümrüğünü çıkarken alındı. Bizim eskiden tanıdığımız memürleri gümrükte değiştirmişler, yeni memürler gelmişler, onlara ne kadar da rüşvet takdim ettikse hiçbirisi almadı. Bizden sonra gümrüğü geçen hacıların hatta üzerlerinde olan yeni elbiselerini bile çıkartmışlar. Herkes kanlı göz yaşları döktü. Allah belasını versin evvelde çalışan memürlerden şikayet eden adamların!

İşte hacı efendi o kadar gayret ettim ama bir şey yapamadım. 18 seneden beri bu yolda yürüyüp hiçbir adamın karşısında yüzüm kara olduğu yoktu.... sizin gandinizde çok mahcub olup, şaşırdım kaldım... İşte yukarıda zikir ettiğim eşyalarınızın herbirisi gümrükte kaldı. Onları almaya isterseniz bin rublyaya parayı posta ile gönderirseniz hiç bekletmeden eşyalarınızı gönderebilirim. Adres böyledir....'- deye yazılmış olur. Tabii ki hacı efendi bu parayı gönderemez, 'hayırlı olsun! demekten başka çaresi kalmaz.

Hakikatta o hediyelikler gümrükte alınmadılar tabii. Ali Rıza beyin ifadesi ile söylersek, hain sahreciler tüm hacıların Cidde'den gidip bitmesini beklerler ve son vapurla hareket ederler. Yolda sahrelerini iyice acıp işlerine yarayacak her şeyi alıp, vapurda olan hacılara satmaya başlarlar. Kafe'ye geldiğinde sandıklarda sadece zenzem, misyak gibi para etmeyecek şeyler kalır. Başkasını ne fiyat verirlirse o fiyata satarlar. Satamadığı şey kalırsa da hiç üzülmezler, Rusya sınırına cıkınca o mallar yine kıymetli olurlar.

Arabistan toprağında hacılar için tehlikeli olan adamlar genelde bedeviler olmuştur. O zamanlarda Cidde'den Mekke'ye, Mekke'den Medine'ye, Medine'den Yambag'a kadar hacılar develerde gitmişler. Deveciliği de bedevi araplar yapmışlar. Bu yollarda her menzilde devecilere bahşiş verilirmiş. Evvelki menzilde ne kadar para verirsene mutlaka başka menzillerde de öyle verilmelidir, der Ali Rıza bey, yoksa bedevi hizmetkar hacıyı rahatta bırakmaz. Mutlaka bedevilerle güzel muallamede olunmalıdır, çünkü onlar hiçbir şeyden korkmazlar, yolda devecinin yemesi ve içmesi için hacı sorumludur. Bir menzilde bahşişi vermezse hacının canı tahlkede olabilir.

Yukarıda anlattığımız zorluklar hacılar yolundaki son zahmetler degildi tabii. Çeşitli hastalıklar, onlarla ilgili karantinler, deniz fırtınaları ve başka tabiat kazaları her tarafta yolcuları beklemiştir. Ama onlar başkadır, insanın insana, soydaşın soydaşa, dindaşın dindaşına yaptığı yalan, cübr, cefa ve ihanet daha da acı bir zorluktur. Hac seferinden gelen müslüman bu hakta az mı düşünmüştür ve az mı ah etmiştir.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Kaynaklar

Ahmetşah b. Ahmetcan el-Kazani. *Sefer el-Hicaz*. Esterletamak. Nur neşriyatı. 1911.

Ali Pıza (1909). *Hacılara rafik yahud hacıların aldandıklarını beyan ve aldanmayınca yürerge tugrı tarik*.
Kazan.

Nikolskiy M.A.. (1912.). *Hac seferi*. Kazan, Beradaren Kerimovlar. - 140-141 s.

Ya. R. (1899). Palomnichestvo (hadj) v Mekku i Medinu. // *Sbornik materialov po musulmanstvu*. Pod red.
poruchika V.İ Yarovogo-Ravskogo. S.Petersburg.